

Economie: een vredige wetenschap?

P.A.G. VAN BERGELJK*

De geringe aandacht die de afgelopen decennia door de economische wetenschap aan de verschijnselen oorlog en oorlogvoorbereiding is geschonken, vraagt om een nadere verklaring, zeker wanneer wordt gelet op de aandacht die de economen in de achttiende en negentiende eeuw wél aan deze problematiek schonken. In dit artikel wordt de ontwikkeling geschetst in het economisch denken over de onderhavige problematiek. De auteur geeft drie redenen die te zamen een verklaring bieden voor het feit dat oorlog tegenwoordig niet meer wordt opgevat als endogene economische variabele, te weten, de opvatting dat de nationale defensie een noodzakelijke voorwaarde voor het functioneren van het economisch proces is, een inconsequentie in het stelsel van Bentham waarop de hedendaagse economiebeoefening gebaseerd is en het ontstaan van de „waardevrije” economische wetenschap. Deze maken van oorlogvoorbereiding een optimaliseringsvraagstuk, en van een toestand van oorlog of vrede een datum.

Inleiding

De geringe betrokkenheid van economen vanuit hun vakdiscipline bij de onderwerpen van vrede en veiligheid (een eufemisme voor oorlog en oorlogvoorbereiding) vraagt om een nadere verklaring. Het signaleren van dit plichtsverzuim van de Nederlandse econoom door Tinbergen, Pen en in een eerder stadium reeds door de Haan moet niet als een vorm van „Hollanditis” worden gezien 1). Ook in het buitenland (met name in de Verenigde Staten) zijn kritische kanttekeningen te horen over het gebrek aan aandacht voor het fenomeen oorlog in de economische wetenschap. Melman signaleerde in 1972 dat: „Introductory courses in economics (...) usually do not recognize the existence of the military-industrial firm or a war economy. In these texts the magnitude and the characteristics of military economic activity in the United States since the second World War either are not mentioned at all or dealt with in a few sentences or paragraphs” 2).

Een studie in de *Journal of Political and Military Sociology* toonde over de periode 1946 – 1972 een scherpe daling van het aantal economische publikaties betreffende oorlog en vrede 3). Van de 71 artikelen die in de jaren 1946 – 1972 in uitgaven van de American Economic Association over dit onderwerp verschenen was het merendeel (61 artikelen, d.i. 86%) afkomstig uit de periode 1946 – 1952. In de – langere – perioden 1953 – 1961 en 1962 – 1972 werden slechts 7, respectievelijk 3 bijdragen geteld.

Bladerend in oude jaargangen *ESB* blijkt de ontwikkeling hier te lande niet zo geprononceerd als in de Verenigde Staten, al is ook in Nederland sprake van een duidelijke daling van het aantal publikaties. Wanneer wij een vergelijking trekken met de resultaten van de hiervoor besproken studie dan zien we dat ook in *ESB* in de eerstgenoemde periode 61 artikelen (59%) gewijd werden aan de economische analyse van oorlog en defensie. Voor de twee daarop volgende perioden bedroegen de aantallen 25 (24%) respectievelijk 18 (17%).

Hoewel er derhalve sprake is van een geringe of tanende belangstelling voor de economische aspecten van het defensieprobleem, althans binnen onze wetenschap, lijkt het mij beter om van een windstille of van een tijdelijk ontbreken van economische studies te spreken, dan van een volledig ontbreken van economische analyses terzake, zoals Tinbergen doet voorkomen. Hij stelt dat: „Oorlogsvoering en de voorbereidingen daartoe door de economische wetenschap tot nog toe als exogene ver-

schijnselen zijn behandeld” 4). Gezien de prominente plaats die de „national defense” in de „political economy” van de achttiende en negentiende eeuw heeft ingenomen lijkt een dergelijke stelling mij onhoudbaar.

Dit roept echter nogmaals de vraag op hoe het komt dat de economische wetenschap het oorlogsprobleem en de analyse daarvan, in ieder geval gedurende de laatste decennia, min of meer links heeft laten liggen. Wij zullen een poging doen om te komen tot een antwoord op deze vraag en hiertoe de geschiedenis van het economisch denken over het oorlogsprobleem in vogelvlucht bezien.

„It's all in Smith”

Natuurlijk is het bijzonder charmant om een overzicht van de geschiedenis van economische analyse over willekeurig welk onderwerp te laten beginnen bij de vader van onze wetenschap. In dit geval ligt het startpunt 1776 echter óók om een andere reden voor de hand: in de *Wealth of Nations* is, voor zover mij bekend, de eerste analyse van de economische consequenties van de invoering van een nieuw wapensysteem te vinden: „The great change introduced into the art of war by the invention of fire arms has exchanged still further the expence of exercising and

* De auteur dankt drs. J.G. Veenbergen (EUR) voor diens nuttige commentaar.

1) J. Tinbergen, De economie van de oorlog, *ESB*, 20 februari 1985, blz. 172; J. Pen, Oorlogseconomie verwaarloosd onderzoeksterrein, *de Volkskrant*, 22 februari 1985, blz. 6; H. de Haan, Enige economische gevolgen van de bewapeningswedloop, *ESB*, 5 augustus 1981, blz. 740; „De Hollandse ziekte of hollanditis. Degene die deze term uitvond bedoelde het als scheldwoord. Hij zal niet vermoed hebben dat korte tijd later miljoenen mensen in Europa zich erop zouden beroepen aan deze ziekte te leiden”. Coverttekst van Stichting Plaatwerk, *Mijn moeder vindt het ook*, Amsterdam, 1982.

2) S. Melman, The peaceful world of economics 1, *Journal of Economic Issues*, maart 1972, blz. 35. Melman onderzocht 15 veelgebruikte tekstboeken.

3) A. Ahmand en A.S. Wilke, Peace and war themes in social science periodicals 1946 to present, *Journal of Political and Military Sociology*, lente 1973, blz. 39 – 56.

4) Tinbergen, op.cit., blz. 172.

disciplining any particular number of soldiers in time of peace and that of employing them in time of war" 5).

Smith heeft echter niet alleen een open oog voor de financiële gevolgen van de nationale verdediging, maar beschrijft ook de ontwikkeling die het technische proces van oorlogsvoering door- maakt van de – zeg maar prehistorische – „Nation of Hunters" tot het moment dat „the Art of War has grown up to be a very intricate and complicated science" 6). Een proces dat in Smiths visie nauw verbonden is met de technologische en economische ontwikkeling van een land: „The first duty of the sovereign (...), that of defending the society from the violence and injustice of other independent societies, grows more and more expensive as the society advances in civilisation" 7).

Daarnaast treft men in de *Wealth of nations* een analyse aan met betrekking tot de negatieve invloed van oorlog en oorlog- voorbereiding op de economische groei: „But had not those wars given this particular direction to so large a capital, the larger part of it would have been employed in maintaining productive hands (...) and to what height the real wealth and revenue of the country might by this time have been raised is not perhaps even to imagine" 8).

Men moet Smith echter niet zien als een pacifist avant la lettre. De „art of war" wordt in de *Wealth of Nations* herhaaldelijk aangeduid als de „first duty of the sovereign" en is „certainly the noblest of all arts". Smith heeft de negatieve economische gevolgen van defensieuitgaven scherp gezien, maar stelde de noodzaak van een goede moderne oorlogssector voor het welzijn van de natie voorop: „The invention of fire-arms, an invention which at first sight appears to be pernicious, is certainly favourable both to the permanency and to the extension of civilisation" 9).

Oorlog: een endogene variabele

De eerste economische verklaring van het verschijnsel oorlog dateert uit 1798, het jaar waarin Malthus zijn *Essay on the Principle of Population* heeft gepubliceerd. De meetkundige groei van de bevolking overtreft volgens Malthus de rekenkundige ontwikkeling van de middelen van bestaan. De hierdoor ontstane spanning leidt in zijn visie tot „positive checks" en „vice and misery" – waartoe hij o.a. oorlogen rekent 10) – die het bevolkingsniveau drukken totdat een nieuw evenwicht ontstaat tussen mensen en middelen van bestaan: „The great and obvious cause to be assigned is the want for room and food, or, in other words, misery; and that this is a much more powerful cause even than vice, appears sufficiently evident from the rapidity with which even old States recover the desolations of wars..." 11).

Het verschijnsel oorlog kan in Malthus' systeem met andere woorden worden beschouwd als een endogene variabele. Zijn tijdgenoot Ricardo beschouwde oorlog daarentegen slechts als een vervelende – exogene – verstoring van het economische proces: „The commencement of a war after a long peace, or of peace after a long war generally produces considerable distress in trade. It changes in a great degree the natures of the employments to which the respective capitals of countries were before devoted..." 12).

Ricardo besteedde echter wel aandacht aan de problemen rond de omschakeling van een oorlogs- naar een vrede-economie en achtte dan ook overheidsmaatregelen noodzakelijk bij een dergelijk proces, aangezien kapitaal tijdens de voorafgaande periode zou zijn aangewend in richtingen „from which (one) is unable to withdraw, without the sacrifice of a great part of (one's) capital" 13).

Marx, Ricardo's leerling, heropende de weg naar de analyse van oorlogen, of meer in het algemeen van historische gebeurtenissen en instituties, die door niet-marxistische economen meestal worden „weggeabstraheerd" of als exogenen worden behandeld. „Het bijzondere kenmerk van het marxistische stelsel is dat het deze historische gebeurtenissen (...) zelf onderwerpt aan de verklaringwijze van de economische analyse, of om het vakjargon te gebruiken, dat het deze verschijnselen niet als data, maar als variabelen behandelt" 14).

Ook Marx was bepaald geen pacifist. Bovendien hechtte hij geen betekenis aan de oorlog-tussen-staten als een fase in de ontwikkeling van het kapitalisme 15). De marxistische analyse

neemt echter in de economische theorieën, die een verklaring trachten te bieden voor het optreden van oorlogen, een belangrijke plaats in. Behalve uit imperialistische verklaringen 16) blijkt dit uit Kondratieffs in 1925 gepubliceerde theorie van de lange golven: „But wars and revolutions do not come out of a clear sky, and they are not caused by arbitrary acts of individual personalities. They originate from real, especially economic, circumstances (...) Much more probable is the assumption that wars originate in the acceleration of pace and the increased tension of economic life, and that social shocks happen most easily under the pressure of new economic forces" 17).

Overigens vormt de geschiedenis van de verdere ontwikkeling van de theorie van de lange golven een voorbeeld van de „bedrijfsblindheid" – of wellicht het streven – van de economische wetenschap om theorievorming waarin het gewapende internationale conflict een rol speelt zo te (her)interpreteren dat oorlog en oorlogvoorbereiding, oorspronkelijk endogene variabelen, kunnen worden behandeld als exogenen. Zo merkt Dupriez, die als een min of meer fervent aanhanger van de lange-golfhypothese kan worden gekenmerkt, bij voorbeeld op: „Kondratieff himself, in a typically deterministic and marxistic approach, placed the main wars within the long wave (...) But the relation does not hold anymore (...) For the first time we are therefore faced with the necessity of explaining the downturn itself without recourse to the aftermath of war" 18).

Kondratieffs oorzaak-gevolgketen loopt echter primair van lange golf naar oorlog: in zijn visie zijn oorlogen endogene variabelen, die weliswaar het verloop van de golfbeweging beïnvloeden, maar in de eerste plaats als symptomen van het verschijnsel lange golf moeten worden beschouwd, en zeker niet als autonome grootheden. Binnen Dupriez' „herinterpretatie" verwordt het oorlogsverschijnsel weer tot het vertrouwde datum.

Hierboven signaleerde ik al dat Marx slechts het instrumentarium voor de economische analyse van de oorlog als endogene variabele heeft aangedragen. Marx was, om het cru te stellen, absoluut niet geïnteresseerd in oorlog, dat is de strijd tussen naties, Marx was geïnteresseerd in de strijd tussen klassen. Het mag dan ook geen verwondering wekken dat de marxistische theorie van het imperialisme eerst door de neo-marxistische school in het begin van de twintigste eeuw werd ontwikkeld 19).

In deze visie wordt de imperialistische oorlogsdrang verklaard uit de groeiende macht van de grote concerns aan het einde van de negentiende eeuw. Ten gevolge van de ontdekking van schaal-

5) A. Smith, *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*, facsimile-uitgave van de 1776-editie uit de „Reprints of economic classics"-serie, New York, 1966, vol. 2, blz. 312.

6) Idem, vol. 2, blz. 296.

7) Idem, vol. 2, blz. 312.

8) Idem, vol. 1, blz. 420. Het onderscheid tussen productieve en unproductieve heeft betrekking op de groei- en niet op de nutsproductieve analyse.

9) Idem, vol. 2, blz. 313.

10) T.R. Malthus, *Essay on the principle of population*, facsimile-uitgave van de eerste druk uit de „Reprints of economic classics"-serie, New York, 1965, blz. 99 – 100.

11) Idem, blz. 109.

12) D. Ricardo, *Principles of political economy and taxation*, Cambridge University Press 1965, blz. 265.

13) Idem, blz. 266.

14) J.A. Schumpeter, *Kapitalisme, socialisme en democratie*, derde druk, Haarlem, 1979, blz. 54.

15) W.F. Duisenberg, *Economische gevolgen van ontwapening*, proefschrift, Groningen, blz. 83 – 84.

16) De imperialistische analyse is met name onder antropologen nog steeds populair. Zie bij voorbeeld: Nettlehip, Dalegivens en Nettlehip (eds.) *War, its causes and correlates*, Den Haag, 1977, blz. 483 – 514.

17) N.D. Kondratieff, *The long waves in economic life*, herdruk in: *Loyds Bank Review*, juli 1978, blz. 55 – 56.

18) L.H. Dupriez, *The long waves confirmed by the present crisis*, in: S.F. Frowen (ed.), *Controlling industrial economics*, Londen, 1983.

19) Ik volg in de volgende alinea de bespreking van J.A. Hobson en zijn boek *A theory of imperialism* (Londen, New York, 1902) in: R.L. Heilbroner *De filosofen van ons dagelijks brood* (H.J. Paris, Amsterdam, 1955). Hobson „Imperialism" is vrij schaamteloos geplagieerd door V.I. Lenin in zijn boek *Het imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme*. Daarnaast is de volgende alinea gebaseerd op Schumpeter, op.cit., blz. 57 – 60.

voordelen is het productieapparaat topzwaar geworden. Dit leidt tot een zo omvangrijke voortbrenging van goederen dat deze niet meer door de eigen – binnenlandse – markt kan worden opgenomen, zodat door verovering van koloniën uitbreiding van het afzetgebied moet worden bewerkstelligd. Aangezien ook andere landen, die zich in een zelfde stadium van kapitalistische ontwikkeling bevinden, markuitbreiding nastreven, leidt botsing van economische belangen „noodzakelijkerwijs” tot gewapende conflicten, danwel tot min of meer permanente oorlogsdreiging. In de twintigste eeuw vindt de theorie zijn aanhangers onder bij voorbeeld Baran en Sweezy, die in hun boek *Monopoly capital* het neomarxistische imperialisme van een eigentijds jasje hebben voorzien 20).

Deze marxistische leer van het imperialisme, die onder andere door Schumpeter volstrekt wordt verworpen 21), ontleent haar relevantie in het huidige tijdsgewricht vooral aan de waarde die er in de Sovjetunie nog steeds aan wordt gehecht. Sinds het Twintigste Congres van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie (1957) wordt oorlog als bemiddelaar in geschillen niet meer noodzakelijk geacht, maar het kapitalisme wordt nog wel gezien als imperialistisch. Slechts het bestaan van socialistische tendruk (lees: het machtsverwicht) voorkomt het ontstaan van een gewapend conflict 22).

Economie: een waardevrije wetenschap

Na dit uitstapje in de moderne geschiedenis kunnen wij de periode die wij in de vorige paragraaf verlieten – de „Political Economy” – als bijna afgesloten beschouwen. Eén vertegenwoordiger van deze stroming dient echter nog aan het woord te komen. In 1833 verschijnt *Practical, moral and political economy* van T.R. Edmonds. In dit boek wordt de „national defense” samen met voedsel, kleding en huisvesting tot de „necessities of life” gerekend: „Military and naval defense will continue to be necessary until the whole of the human race have nearly reached the limits of perfection in the arts and sciences. National forces are indispensable for the secure enjoyment of the other necessities of life: without an army and navy the produce of a nation's labour would lie at the mercy of foreign troops” 23).

Wanneer defensie beschouwd wordt als een basisbehoefte elimineert men daarmee direct de negatieve gevolgen van oorlog en oorlogvoorbereiding op de economische groei. Defensie wordt in deze visie immers een noodzakelijke voorwaarde voor het functioneren van het economisch proces 24).

Trek deze gedachte door en een economische wetenschap met een toestand van oorlog of vrede als datum ligt in het verschieft. Er zijn echter nog twee aspecten van de ontwikkeling van het economisch begrippenapparaat in de 19e eeuw, die de bestudering van oorlog en oorlogvoorbereiding binnen onze wetenschap lange tijd schijnbaar overbodig maken: de opkomst van het Utilitarisme en het ontstaan van een waardenvrije economische wetenschapsbeoefening. Beide aspecten zijn nauw verbonden met de opkomst van de grensnutschool die na 1870 de economische analyse gaat beheersen 25).

De grensnutschool valt in essentie te herleiden tot de filosofie van Bentham, waarvan de kern wordt gevormd door het principe van nuttigheid als enig criterium voor moraal en wetgeving en als basis voor sociale wetenschap 26). Diens „greatest happiness of the greatest number” wordt voor de economische wetenschap als nutsmaximalisatie hanteerbaar door de „differential calculus”. Combinatie van Bentham's filosofie en de methode van de grensnutschool leidt tot de volgende visie. De overheid schaft slechts wapentuig aan in het belang van de gemeenschap, zoals dat door de wetgevende macht voor de uitvoerende macht wordt weerspiegeld en geïnterpreteerd. Ongestoorde marktwerking zorgt, gegeven de hoeveelheden en kwaliteiten productiefactoren en de betreffende productiefuncties, voor optimale allocatie en maximale welvaart. Het Utilitarisme lijkt voor alles een ideologie, die alle andere ideologiën overbodig moet maken: het is slechts noodzakelijk dat een ieder zich egoïstisch gedraagt om het „point of bliss” uiteindelijk te bereiken 27). Er bestaat echter een duidelijke leemte in het stelsel van Bentham en dus in de daarop gebaseerde grensnutschool: wanneer iedereen zijn eigen geluk najaagt, hoe kunnen we dan garanderen dat de wetgever het geluk van de mensheid als geheel zal nastreven 28).

De grensnutschool brengt ook de gedachte van een waardenvrije wetenschap, waarmee ik de opvatting bedoel, dat „de” econoom zich wel bezig „mag” houden met het aangeven van wegen om bepaalde doeleinden te bereiken, maar zich buiten het terrein van de economie, als wetenschap, begeeft, zodra hij meewerkt aan het formuleren van die doeleinden.

„But though thus largely directed by practical needs, economics avoids as far as possible the discussion of those exigencies of party organisation and those diplomacies of home and foreign politics of which the statesman in bound to take account in deciding what measure he can propose will bring him nearest to the end that he desires to secure for his country (...) It is better described by broad term „Economics” than by the narrower term „Political Economy” 29).

Hoewel het beeld nog niet scherp en duidelijk is – Marshall mag graag zijn „principle of continuity” toepassen en vrijwel iedere stellige uitspraak vervaagt dan ook binnen twee regels in nuances 30) – merkt Davenport o.a. over deze passage uit de „Principles” op dat: „Purely by the test of efficiency, at any rate, the wiser plan seems to be to observe the principle of division of labor – to leave to the men of science the exclusive following of their special competence with no responsibility for any issue or what to do about it” 31).

Een opmerking die naar mijn gevoel minder opgaat voor de – victoriaanse, dus moraliserende – Marshall. De analyse lijkt echter bij uitstek van toepassing op de visie die Hitch en McKean in 1960 in *The economics of defense in the nuclear age* verwoorden. „In our view the problem of combining limited quantities of missiles, crews, bases and maintenance facilities to „produce” a strategic air force that will maximize deterrence of enemy attack, is just as much a problem in economics (although in some respects a harder one) as the problem of combining limited quantities of coke, iron ore and mill facilities to produce steel in such a way as to maximize profits. In both cases there is an abject, there are budgetary and other resource constraints, and there is a challenge to economize” 32).

Volledige werkgelegenheid als goede zaak

We zijn dan met een grote sprong in de jaren zestig aangeland. Deze brengen ook heftige kritiek op autoriteiten, of meer in het algemeen, op gevestigde instituties. Nieuwe onderzoeksvelden openen zich voor de „maatschappelijk relevante” economiebeoefening. In de Verenigde Staten leidt deze maatschappelijke

20) P. Baran en P.M. Sweezy, *Monopoly capital*, Hammondsworth, 1968, m.n. blz. 191 – 201.

21) „Een synthese die een dergelijk resultaat oplevert – of liever voorop stelt – is minder waard dan helemaal geen synthese”, op.cit., blz. 63; „In feite zien we dat hoe vollediger een natie kapitalistisch is in structuur en mentaliteit hoe pacifistischer zij is”. Idem, blz. 148.

22) W.F. Duisenberg, op.cit., hoofdstuk 5: Enige opmerkingen over communistische theorieën ten aanzien van bewapening en ontwapening.

23) T.R. Edmonds, *Practical moral and political economy*, facsimileuitgave uit de „Reprints of economic classics”-serie, New York, 1969, blz. 24.

24) Een andere verklaring die in het verlengde van de visie van Edmonds ligt is de nationalistische oorsprong van de economische wetenschap. Vergelijk Joan Robinson, *Economic philosophy*, Hammondsworth, 1968, blz. 117.

25) Zie bij voorbeeld: G. Routh; *The origin of economic ideas*, New York, 1975, blz. 198 – 262.

26) J. Bentham, *An introduction to the principles of morale and legislation*, Chapter I, heruitgegeven in *Utilitarianism and other writings*, New York, 1962, blz. 34.

27) A. Koutsoyiannis, *Modern microeconomics*, Londen, 2e editie 1979, blz. 536 – 537.

28) B. Russell, *Geschiedenis der Westerse filosofie*, tweede editie, Katwijk aan Zee, zesde druk, 1981, blz. 697.

29) A. Marshall, *The principles of economics*, 8e editie, Londen, 1949, blz. 35.

30) Zo ook hier: „It aims indeed at helping him (de staatsman) not only what that end should be but also what are the best methods to devote to that end”. Idem, blz. 36.

31) H.J. Davenport, *The economics of Alfred Marshall*, New York, 1963, blz. 32.

32) C.J. Hitch en R.N. McKean, *The economics of defense in the nuclear age*, 1960, blz. 2.

ontwikkeling tot de ontdekking van het militair-industriële complex, een symbiose van „Big Business” en Pentagon 33). Serieuze onderzoek ontbreekt, maar smaakmakers als Galbraith en Joan Robinson „postuleren” 34) een theorie, die pretendeert dat een omvattende verklaring kan worden geboden voor een arsenaal van verschijnselen, waaronder het voortduren en verheugen van de Koude Oorlog, de groei van de (mondiale) defensieuitgaven en het ontbreken van economische analyses m.b.t. oorlog en oorlogvoorbereiding.

De theorie omvat de gedachtengang dat, sinds de keynesiaanse visie op actieve conjunctuurpolitiek gemeengoed is geworden, volledige werkgelegenheid een doel op zich is geworden. Helaas is Keynes zich indertijd in zijn befaamde passages over het graven en weer opvullen van gaten en het bouwen van piramiden 35) te buiten gegaan, maar Keynes schreef en betoogde tegen de toen heersende orthodoxie, en dat vergde verbaal geweld. Robinson stelt dat tegenwoordig: „the paradoxes are taken in sober earnest and building weapons that become obsolete faster than they can be constructed has turned out far better than piramids ever did to keep up profit without adding to wealth” 36).

De macro-economische analyse maakt geen onderscheid tussen soorten goederen. In een één-goed-model is „het” consumptiegoed geschikt voor het vullen van de maag, voor het poetsen der tanden en voor het bieden van bescherming, zowel tegen weersgesteldheid als tegen de Russen (of de Amerikanen). Het morele keuzeprobleem tussen *nuttige* of *produktieve* en *nuttelose* of *parasitaire* (i.c. defensie-) goederen werd verdoezeld en „de opvatting (ontstond) – ongetwijfeld door de meest directe manifestatie van maatschappelijke conditionering van het economisch onderwijs – dat het onbehoorlijk was, misschien zelfs boosaardig en in elk geval onwetenschappelijk te suggereren dat militaire uitgaven een integrerende functie in de economie vervulden” 37).

Slot

Me dunkt dat we een aantal mogelijke antwoorden hebben gevonden op de aan het begin van dit artikel gestelde vraag. Ik vat kort samen. De opvatting waarin nationale defensie een noodzakelijke voorwaarde voor het functioneren van het economisch proces wordt geacht, de inconsequentie in het stelsel van Bentham – de overheid als hoedster van de „greatest happiness” – en het ontstaan van een waarde vrije economische wetenschap leiden tot een opvatting aangaande economische wetenschapsbeoefening waarbinnen de bestudering van het oorlogsvraagstuk verwordt tot een (van de vele) optimaliseringsvraagstuk(ken).

Het tot stand komen van dit *paradigma* wordt bevorderd door de maatschappelijke ontwikkelingen in de tweede helft van de negentiende eeuw. „That happy age lost sight of a view of a world which filled with deep-seated melancholy the founders of our political economy. Before the eighteenth century mankind entertained no false hopes. To lay the illusions which grew popular at that age’s latter end, Malthus disclosed a devil. For half a century all serious economical writings held that devil in clear prospect. For the next half century it was chained up and out of sight” 38).

Wanneer na de tweede wereldoorlog de keynesiaanse revolutie in volle hevigheid losbarst en de aandacht van de economen zich voornamelijk gaat richten op „demand-management” worden volledige werkgelegenheid en wederopbouw *het* doel van economische analyse en wellicht zelfs *het* middel om stabiele internationale relaties te bewerkstelligen: „If nations can learn to provide themselves with full employment by their domestic policies, there need be no important forces calculated to set the interest of one country against that of its neighbours ... there would be no longer a pressure motive why one country need force its wars on another...” 39).

De zich vervolgens ontwikkelende macro-economische theorie verliest een vergelijkbare morele binding met de oorlogsproblematiek. De economische theorie kan vanaf dat moment een toestand van oorlog of vrede als datum opvatten en de oorlogsproblematiek als een optimaliserings- c.q. allocatieprobleem, terwijl defensieuitgaven als een van de vele componenten van de effectieve vraag geen nadere beschouwing vereisen.

Handtekeningen tegen de plaatsing van kruisraketten.

Met het bovenstaande wil ik niet suggereren dat individuele economen geen aandacht gehad zouden hebben voor de oorlogsproblematiek. Hierboven citeerde ik al uit Keynes' *The economic consequences of the peace* (1919), maar ik had ook zijn *How to pay for the war* (1940) of Tinbergens *De les van dertig jaar* (1945) kunnen aanhalen. Ik heb slechts beoogd een verklaring te bieden voor het feit dat de oorlogsproblematiek geen onderdeel van de „officiële” leerstof en geen *algemeen* onderwerp van economisch onderzoek is gaan vormen.

Peter van Bergeijk

33) Het begrip „Militair-industrieel complex” is ingeburgerd dankzij het Farewell Adress van president Eisenhower in 1961: „(The) conjunction of an immense military establishment and a large arms industry is new to the American experience. The total influence – economic, political, even spiritual – is felt in every city, every State House, every office of the Federal Government (...) We must guard against the acquisition of unwarranted influence, whether sought or unsought, by the military-industrial complex...”

34) Ik spreek van gepostuleerd, want „Yet during this meteoric intellectual rise, very little scientific effort has been given to the systematic testing of the key propositions in the theory. One can search the pages of the scholarly journals for the years 1856 to 1970 and find only a few attempts to validate or invalidate by rigorous examination of carefully delineated hypothesis”. S. Rozen (ed.), *Testing the theory of the military-industrial complex*, Lexington, 1973, blz. 1.

35) J.M. Keynes: *The general theory of employment, interest, and money*, Londen, 1973, blz. 129 – 131. „It would, indeed, be more sensible to build houses and the like, but if there are political and practical difficulties in the way of this, the above would be better than nothing”. (idem, blz. 129).

36) J. Robinson, op.cit., blz. 92.

37) J.K. Galbraith, *Markten, machten, mensen – economie en algemeen welzijn*, Amsterdam, 1975, blz. 205.

38) J.M. Keynes, *The economic consequences of the peace*, blz. 6.

39) J.M. Keynes, *General theory*, blz. 238.